

**INTEGRACIJA E-KNJIGA U ZBIRKE
HRVATSKIH VISOKOŠKOLSKIH KNJIŽNICA:
ISTRAŽIVANJE STAVOVA KNJIŽNIČARA**

**THE INTEGRATION OF E-BOOKS INTO
THE COLLECTIONS OF CROATIAN ACADEMIC LIBRARIES**

Zoran Velagić

zvelagic@ffos.hr

Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Ines Hocenski

ihocenski@ffos.hr

Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Kristina Kiš

Knjižnica, Filozofski fakultet,

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

kmitric@ffos.hr

UDK / UDC: [027.7:025.2:004.087]::616.2-
044.372

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
<https://doi.org/10.30754/vbh.65.1.937>

Primljeno / Received: 17. 2. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 1. 4. 2022.

Sažetak

Cilj. Ciljevi su rada istražiti i analizirati podatke o nabavnoj politici visokoškolskih knjižnica s obzirom na e-knjige, o zadovoljstvu knjižničara u poslovanju s bazama i dobavljačima e-knjiga, o problemima s kojima se pritom susreću te o utjecaju pandemije bolesti COVID-19 na nabavu i korištenje e-knjiga. Dodatni je cilj pojasniti razloge spore integracije e-knjiga u zbirke hrvatskih visokoškolskih knjižnica.

Pristup / metodologija. Za istraživanje je korišten upitnik izrađen u aplikaciji LimeSurvey koji je distribuiran na elektronske adrese voditelja hrvatskih visokoškolskih knjižnica. Korišteni upitnik osmišljen je u sklopu projekta kojim su istraživači sa Sveučilišta u Borāsu i Göteborgu istraživali utjecaj *e*-knjige na švedsko nakladništvo, knjižarstvo i knjižničarstvo. Nakon Švedske, upitnik je primijenjen u Litvi i naposljetku u Hrvatskoj. Rezultati su kvantitativno analizirani, dok je pri njihovu tumačenju korištena komparativna metoda kako bi se usporedili rezultati provedenog istraživanja s rezultatima predstavljenima u literaturi.

Rezultati. Temeljna spoznaja proistekla iz provedenog istraživanja jest da hrvatske visokoškolske knjižnice samostalno ne nabavljaju *e*-knjige, osim u jednom slučaju, ali da imaju iskustvo njihova korištenja, bilo kroz pretplate na baze podataka, bilo kroz korištenje naslova dostupnih u otvorenom pristupu. Nasuprot tome, trajna kupnja *e*-knjiga za zbirku dominantan je ili uvelike zastupljen model na usporedivim tržištima, stoga su u zaključku analizirani mogući uzroci takve razlike.

Ograničenja. Jedino ograničenje proizlazi iz spoznaje da samo jedna knjižnica samostalno nabavlja *e*-knjige od nakladnika. Stoga rezultati koji se odnose na politiku nabave građe nisu reprezentativni.

Originalnost / vrijednost. Ovo je prvi rad koji detaljnije istražuje i pokušava objasniti razmjere integracije *e*-knjiga u zbirke hrvatskih visokoškolskih knjižnica. Među važnijim su doprinosima naputci za model idealnog sustava posudbe *e*-knjiga koji proizlazi iz preporuka samih knjižničara (npr. dostupnost građe na jedinstvenoj platformi, uklanjanje DRM ograničenja i slično) i završne preporuke za funkcionalniji sustav nabave i organizacije poslovanja s *e*-knjigama koje proizlaze iz analize dostupne recentne literature i stanja na usporedivim tržištima.

Ključne riječi: *e*-knjiga; nabava i posudba *e*-knjiga; visokoškolske knjižnice

Abstract

Purpose. This paper aims to research and analyse data about acquisition policies of Croatian academic libraries in respect to e-books, librarians' satisfaction regarding databases and e-book suppliers, problems they encounter, and the impact of COVID-19 pandemics on acquisition and lending policies. An additional aim is to clarify the reasons of slow integrations of e-books into collections of academic libraries.

Approach/methodology/design. A questionnaire survey was conducted using the LimeSurvey application. The questionnaire was designed at the Universities of Boras and Gothenburg and used for the research of e-book impact at Swedish publishing, bookselling and librarianship. The same questionnaire was also used in Lithuania and finally in Croatia. A quantitative analysis of the results was performed, while in their interpretation a comparative method was used to compare the results of the research with the content analyses of available recent literature.

Findings. Croatian academic libraries, with one single exception, do not purchase e-books. However, they have experience in e-book use and lending, either through database subscriptions or through using open access contents. As purchase for permanent ownership is the dominant or important model in comparable markets, the possible causes of such a difference are analysed in the conclusion.

Research limitations/implications. Since only one academic library purchases e-books for permanent ownership, the survey results regarding acquisition policies are not highly representative.

Originality/value. This is the first paper that investigates the issue of integration of e-book in the collections of Croatian academic libraries. Among the most important contributions are the guidelines for the model of an ideal e-book lending system (e.g. one platform for all books, removal of DRM restrictions, etc.) from librarians' point of view, and final recommendations for a more functional system of e-book acquisition and lending models based on an analysis of recent literature overview and comparable foreign experiences.

Key words: academic libraries; e-book acquisition and lending; e-books

1. Uvod

Propitivanje položaja *e*-knjiga (u ovom se radu taj pojam ponajprije odnosi na znanstvene monografije i sveučilišne udžbenike) u zbirkama hrvatskih visokoškolskih knjižnica, kao i istraživanje povezano s nabavom i posudbom *e*-knjiga, na prvi se pogled mogu činiti zakašnjelima. Znanstvene *e*-monografije i visokoškolski *e*-udžbenici, digitalizacija uopće i reakcije knjižnica na pojavu *e*-sadržaja u europskom su istraživačkom prostoru intenzivno prisutni od 90-ih godina 20. stoljeća, a knjižnice su i u praksi vrlo brzo poslovanje počele prilagođavati novom mediju. Među ranim je primjerima britanski eLib program, koji se kroz 60 različitih projekta provodio od 1995. godine.¹ U sklopu programa rješavani su izazovi nametnuti knjižničnom poslovanju, npr. izrađivane su smjernice za prilagodbu poslovanja, osmišljen je koncept hibridnih knjižnica, promišljane su problematika metapodataka, licenciranja građe itd. C. J. Armstrong i R. Lonsdale za eLib su pokušali prvi put sustavno promisliti učinke objavljivanja elektroničkih znanstvenih monografija i visokoškolskih udžbenika, pri čemu su elektroničko nakladništvo definirali kao objavljivanje tekstova u formatu za čije je posredovanje potrebno računalo – bilo da je riječ o sadržaju na disketi, CD-ROM-u ili internetu (Armstrong and Lonsdale, 1998).

¹ Dokumentacija povezana s projektom arhivirana je i dostupna na poveznici <http://www.ukoln.ac.uk/services/elib/>. [citirano: 2021-12-10].

Usporedno su se pojavila i mišljenja da se *e*-građom mogu učinkovito prevladati problemi prouzročeni tzv. krizom monografija svojstvenom za kraj 20. i početak 21. stoljeća. Problem je detaljno analizirao J. B. Thompson (2005: 93–101), ukazavši na drastično smanjenje naklada akademskih monografija (okvirno s 3000 na 500 primjeraka), što je dijelom bilo prouzročeno i preusmjeravanjem knjižničnih sredstava za nabavu građe na znanstvene časopise – Thompson u tom kontekstu koristi izraz „stisak periodike“. Zbog toga se od 1995. godine eksperimentiralo s objavljivanjem akademskih *e*-monografija, a Thompson je 10-ak godina kasnije (ibid.: 334) mogao razaznati 4 dominantna modela u tim eksperimentima: model virtualne knjižnice (korištenje bez kupnje), model digitalnog skladišta (kupnja od nakladnika koji sami prodaju *e*-knjige), model akademske zbirke (sličan prethodnom modelu, ali se umjesto pojedinačnog naslova nudi tematski uređena zbirka) i model akademske zajednice (podrazumijeva interaktivnu *e*-istraživačku zajednicu koja dijeli sadržaje). Prva tri modela asociraju na kasnije modele koje će knjižnice koristiti za nabavu *e*-građe. I R. Darnton je, kao vodeći autoritet u području bibliologije, u *e*-monografijama vidio rješenje za „krizu monografija“. U njegovom se modelu akademski sadržaj nudi mrežno i uslojeno, pri čemu je prvi sloj najjednostavniji i korespondira monografiji, a posljednji najobimniji i najsloženiji, donosi cjelovitu i uređenu izvornu građu (npr. arhivske izvore korištene za pisanje rada). Međuslojevi mogu razrađivati različite tematske aspekte. Budući da se, što smo dublje, problem razrađuje sve šire, model je nazvan Darntonovom piramidom (cf. Darnton, 1999).

Rani primjer praktične prilagodbe poslovanja s *e*-knjigama pružaju primjerice švedske visokoškolske knjižnice, koje su do 2013. koristile već četiri modela nabave *e*-građe (model pretplate, kupnje od agregatora, kupnje od nakladnika i model nabave na poticaj korisnika²), a prema podacima iz 2012. godine, 70 % sredstava za nabavu preusmjereno je na *e*-sadržaj, koji je te godine u samim knjižnicama bio zastupljen s 14 %. Prema istom istraživanju, posudba *e*-knjiga u tri godine povećala se za trećinu (Macevičute and Borg, 2013: 14).

U takvom kontekstu, nakon više od četvrt stoljeća od prvih eksperimenata s akademskim *e*-monografijama i prvih istraživanja o njihovu utjecaju na knjižnično poslovanje, nakon 20-ak godina od prvih sugestija da bi se *e*-građom mogla riješiti „kriza monografija“ i nakon barem 10-ak godina od intenziviranja teorijskih rasprava o *e*-knjigama u visokoškolskim knjižnicama (vidi sljedeće poglavlje), istraživanje o položaju *e*-knjiga u zbirkama hrvatskih visokoškolskih knjižnica uistinu se čini zakašnjelim. Međutim istraživanje je pokazalo da *e*-udžbenici i *e*-monografije nisu odgovarajuće integrirani u zbirke naših visokoškolskih knjižnica, što demantira pretpostavku zakašnjelosti i aktualizira raspravu o razlozima njio-

² Engl. Patron Driven Acquisition (PDA) – kratko, kod takvog modela knjižnica odabire naslove iz ponude nekog agregatora ili slične tvrtke, koji su na raspolaganju korisnicima, a tek nakon određenog broja posudbi (primjerice dvije) knjižnica kupuje naslov.

ve dosadašnje slabe integracije – što je tema o kojoj se raspravlja u zaključnom poglavlju ovog rada. Drugim riječima, iako su primarni ciljevi istraživanja bili prikupiti i analizirati podatke o nabavnoj politici visokoškolskih knjižnica s obzirom na *e*-knjige, o zadovoljstvu knjižničara u poslovanju s bazama i dobavljačima *e*-knjiga te o problemima s kojima se pritom susreću, spora integracija *e*-knjiga u zbirke hrvatskih visokoškolskih knjižnica nametnula se kao ključni problem, čije je tumačenje preraslo u najizazovniji dio rada (poglavlje Diskusija i zaključak).

Sam rad u nastavku daje pregled spoznaja i istraživanja o položaju *e*-knjige u visokoškolskim knjižnicama, potom predstavlja rezultate samog istraživanja provedenog na hrvatskim visokoškolskim knjižnicama početkom 2021. godine te naposljetku razrađuje moguće razloge loše integracije *e*-knjiga u visokoškolskim knjižnicama.

2. Komparativna perspektiva i pregled spoznaja iz literature i dosadašnjih istraživanja

2.1. Pregled relevantne literature

Prema Macevičute i suradnicima (cf. Macevičute et al., 2014) o visokoškolskim je knjižnicama u kontekstu integriranja *e*-građe u poslovanje pisano bitno više nego o ostalim knjižnicama. Rast zanimanja razvidan je početkom drugog desetljeća 21. stoljeća, kada se propitkuju teme poput učinkovitog modela za upravljanje i organizaciju poslovanja s *e*-knjigama, pri čemu se naglašava važnost visokoškolskih knjižnica kao potencijalno velikog tržišta *e*-udžbenika i znanstvenih monografija (Vasileiou, Rowley and Hartley, 2012), procesa integriranja *e*-čitača u usluge visokoškolskih knjižnica (Zimmerman, 2011), općih izazova koje novi oblik knjige stavlja pred naučene rutine korištenja poput kopiranja i posuđivanja (Walters, 2014), motiva i poticaja koji utječu na izgradnju zbirke *e*-knjiga (Wells and Sallenbach, 2015), itd. Brojnošću se ističu radovi koji tematiziraju PDA model nabave knjižnične građe, pa je tako od 2011. do 2020. u recenziranim časopisima objavljeno preko 100 radova na tu temu (Strothmann and Rupp-Serrano, 2020: 16).

Temeljit pregled literature i dosadašnjih spoznaja vezanih uz zbirke *e*-knjiga u visokoškolskim knjižnicama ponudili su Macevičute i suradnici među kojima su brojni izvori, najčešće dostupni u otvorenom pristupu, korišteni i citirani u ovome radu te smatramo da ih nije nužno ponavljati (cf. Macevičute et al., 2017).

Vrijedi, međutim, istaknuti recentnije radove koji aktualiziraju nove izazove i otvaraju nove teme. Primjer je istraživanje koje propituje koliko je načelo otvorenog pristupa znanosti ostvareno kroz stvarnu mogućnost pristupa građi visokoškolskih knjižnica, uključujući i mogućnost pristupa od strane javnosti – lokalne zajednice, studenata drugih sveučilišta, neovisnih istraživača, srednjoškolaca i

drugih. Zaključak je da se čini kako u vrijeme rasta svijesti o važnosti otvorenog pristupa javno financiranim istraživanjima nema mnogo razmatranja o načinima na koje bi visokoškolske knjižnice pridonijele aspiracijama sveučilišta na otvorenu znanost (cf. Wilson et al., 2019). Vrijedna je i metaanaliza T. F. Frandsena i K. M. Sørensen o percipiranoj vrijednosti visokoškolske knjižnice za ustanovu osnivača, koja upućuje na iskorake koje te knjižnice čine poput, naprimjer, rada na zbirci i kompetencijama osoblja, promocije informacijske pismenosti i općenito razvoja knjižnice kao prostora i iskustva intersubjektivne komunikacije, kojoj je primarni cilj poticanje korisnika na propitivanje vlastitih znanja i uvjerenja, a s ciljem širenja i produblivanja istih (cf. Frandsen and Sørensen, 2020). Oba navedena rada također sadrže pregled dostupne literature o visokoškolskim knjižnicama i oba su dostupna u otvorenom pristupu.

Uz navedenu literaturu korisni su izvori projektna izvješća koja tematiziraju *e*-knjige i visokoškolske knjižnice, s obzirom na to da redovito sadrže i pregled dostupnih izvora i novije raspoložive literature. Vrijedi primjerice spomenuti *Academic libraries and Open Access books in Europe: a landscape study* (cf. Morka and Gatti, 2021), *Academic books and their futures* (cf. Jubb, 2017), *Academic book of the future project report* (cf. Deegan, 2017), *Monograph publishing in the digital age* (cf. Waters, 2016) i drugi.

2.2. Pregled prethodnih istraživanja na temu integracije *e*-knjiga u zbirke visokoškolskih knjižnica

Značajan utjecaj na istraživanja o *e*-knjigama u drugom desetljeću 21. stoljeća imalo je istraživanje u sklopu projekta „E-book project“ koji je financirala Švedska zaklada za znanost. Upitnik korišten u tom istraživanju osmišljen je, razvijen i testiran upravo u sklopu projekta kojim su istraživači sa Sveučilišta u Boråsu i Göteborgu istraživali utjecaj *e*-knjige na švedsko nakladništvo, knjižarstvo i knjižničarstvo, kao i na ostale uključene dionike (cf. Bergström et al., 2017: 14–16).³ Isti je upitnik prvo korišten u Švedskoj, potom ga koristili istraživači sa Sveučilišta u Vilniusu provodeći istraživanje u Litvi, a naposljetku je korišten i u Hrvatskoj, a rezultati su prikazani u ovom radu. Takav je pristup omogućio komparativno sagledavanje rezultata i njihovo tumačenje u kontekstu triju europskih knjiških tržišta. Samo je grupa pitanja koja se odnosi na utjecaj pandemije bolesti COVID-19 naknadno osmišljena za upitnik korišten u ovom istraživanju. Uz pitanja koja su korištena za analizu i komparaciju s rezultatima prikupljenima u Švedskoj i Litvi, upitnik je sadržavao i niz dodatnih pitanja – o nakladništvu knjižnica, poduzetim projektima digitalizacije građe, radu s *online* katalozima i sl.

³ Sama publikacija donosi detaljno prezentirane rezultate projekta, a dostupna je na poveznici <https://www.nordicom.gu.se/en/publications/books-screens> [citirano: 2021–10–15].

Među rezultatima prikupljenima u Švedskoj, gdje je istraživanje provedeno 2015. godine (Bergström et al., 2017: 169–174), ističu se sljedeće spoznaje:

- Knjižnice *e*-knjige uglavnom nabavljaju od agregatora⁴ i za njihovu nabavu izdvajaju 0,6 – 25 % proračuna.
- Agregatorima je dana prednost u odnosu na nakladnike ponajprije stoga što nude uređene zbirke, a nakladnici pojedinačne naslove, što knjižnici olakšava postupak nabave. S druge strane agregatori su restriktivni s obzirom na uvjete korištenja, a najveće nezadovoljstvo proizlazi iz nemogućnosti daljnje međuknjižnične posudbe i ograničenja nametnutih DRM-om (engl. *Digital Rights Management*) i njegovom zaštitom koja ograničava mogućnost korištenja sadržaja (naprimjer, onemogućuje ispis, daljnju posudbu).
- Kada je riječ o nabavnim modelima, preferira se trajna kupnja građe za zbirku. Među poticajima za nabavu *e*-knjiga knjižnice najčešće ističu dostupnost, jednostavnost pristupa i potrebu poslovanja u skladu s tehnološkim razvojem. Kao problem ističe se struktura nabavljenih *e*-knjiga s obzirom na jezik – jer u velikom broju visokoškolskih knjižnica nema *e*-knjiga na švedskom jeziku. Nadalje, probleme stvaraju mogućnost da agregator neki naslov bez najave ukloni iz zbirke, embargo na nova izdanja i ograničenje broja istodobnih posudbi knjige.

U Litvi je istraživanje provedeno krajem 2015. i početkom 2016. godine, a rezultati pokazuju i sličnosti i razlike u odnosu na ono provedeno u Švedskoj (cf. Macevičiute et al., 2017). Litvanskim sveučilišnim knjižnicama glavni izvor nabave jest eLABA konzorcij, koji u ime knjižnica dogovara uvjete i s nakladnicima i s agregatorima.⁵ Preferirani je model nabave pretplata, a slijedi ga trajna kupnja građe za zbirku. Poticaj za nabavu *e*-knjiga prije svega ekonomski je (manja cijena), slijede ga potreba za praćenjem tehnološkog razvoja, ali i zahtjevi studenata – poticaj koji je švedskim knjižnicama bio nevažan. Istaknuti su isti problemi kao i u prethodnom slučaju: nemogućnost međuknjižnične posudbe, DRM-zaštita, nenajavljeno uklanjanje naslova iz zbirke i ograničenje broja istodobnih posudbi. Litvanski knjižničari manji problem vide u embargu na nova izdanja. Kao i u istraživanju provedenom u Švedskoj, broj je *e*-knjiga na litvanskom jeziku u visokoškolskim knjižnicama malen.

⁴ Agregacija je proces prikupljanja sadržaja iz različitih izvora radi oblikovanja uređene i smislene cjeline. U kontekstu sveučilišnih knjižnica to bi, idealno, bila cjelina vezana uz znanstveno područje, studij i sl. Detaljnije o agregatorima i agregaciji. Cf. Velagić et al., 2017: 25–26, 51–53.

⁵ eLABA ili Konzorciji litvanskih visokoškolskih knjižnica brine o nabavi *e*-knjiga, uspostavi i organizaciji baza podataka u visokoškolskim knjižnicama i sl. Od 2009. godine konzorcij dogovara uvjete s nakladnicima i agregatorima za nabavu *e*-knjiga, za što koristi sredstva iz Strukturnih fondova Europske Unije. Cf. Macevičiute et al., 2014.

Istraživanja provedena u Švedskoj i Litvi također su pokazala da se u obje zemlje idealnim sustavom za posudbu *e*-knjige smatra dostupnost na jednoj jedinstvenoj platformi, uklanjanje DRM-ograničenja i neograničeno korištenje građe. No u obje zemlje postoji svijest da je takav ideal teško dostižan, što zbog profita nakladnika i agregatora, što zbog nemogućnosti ujednačavanja tehnoloških rješenja za distribuciju, a u litvanskom slučaju i zbog birokratskih ograničenja u postupcima javne nabave, posebice kada je riječ o poslovanju s tvrtkama iz inozemstva (cf. Macevičiute et al., 2017).

Važne informacije za razumijevanje položaja *e*-knjiga i *e*-građe općenito sadrže i istraživanja o studentskim iskustvima koja pokazuju da studenti preferiraju tiskanu građu i da elektroničku koriste kada to, zbog studijskih obaveza, moraju. Istraživanje iz 2015. godine u kojem je sudjelovalo 216 studenata iz Zadra i Osijeka pokazuje da studenti *e*-knjige (i ostale *e*-sadržaje) najčešće čitaju zbog studijskih potreba jer im je potrebna literatura dostupna samo u tom obliku, iako općenito ne preferiraju čitanje *e*-knjiga (cf. Badurina i Serdarušić, 2015: 73). Drugo istraživanje iz iste godine, provedeno u knjižnici Filozofskog fakulteta u Osijeku, rezultiralo je spoznajom da 71,5 % anketiranih studenata smatra da su „elektronički izvori važni za njihovo uspješno učenje i studiranje“. Analiza rezultata pokazala je da „akademski ispodprosječno uspješni studenti koriste se elektroničkim izvorima rjeđe od akademski uspješnih studenata“ te da, ako knjižnica posjeduje istu građu i u tiskanom i u elektroničkom obliku, ispitanici, bez obzira na akademski uspjeh, radije biraju tiskanu građu (Gašo, Faletar Tanacković i Mičunović, 2015: 94–96). Ti su rezultati u potpunom suglasju s rezultatima koje o studentskim preferencijama iznosi N. Barom (2015), kao i s rezultatima predstavljenim u Stavangerskoj deklaraciji (2019), završnom dokumentu COST-ovog projekta „Evolution of Reading in the Age of Digitisation“. I u tim su slučajevima provedena istraživanja pokazala da je razumijevanje kompleksnih i opsežnih informacijskih tekstova kvalitetnije u slučaju čitanja s papira nego sa zaslona. Ako se ta istraživanja uvažavaju pri nabavi građe, također donekle mogu objasniti kontinuiranu usmjerenost prema tiskanoj građi u hrvatskim visokoškolskim knjižnicama, pri čemu *e*-građa ostaje opcija ako je tiskana nedostupna.

3. Istraživanje o položaju *e*-knjiga u hrvatskim visokoškolskim knjižnicama

3.1. Metodologija

Istraživanjem o *e*-knjigama u hrvatskim visokoškolskim knjižnicama željelo se odgovoriti na istraživačka pitanja o:

1. nabavnoj politici visokoškolskih knjižnica s obzirom na *e*-knjige
2. zadovoljstvu knjižničara u poslovanju s bazama i agregatorima *e*-knjiga

3. problemima s kojima se knjižničari i korisnici susreću prilikom pristupa *e*-knjigama i
4. potencijalnom utjecaju pandemije bolesti COVID-19 na nabavu i korištenje *e*-knjiga.

Polazna je pretpostavka istraživanja bila da zastupljenost *e*-knjiga u hrvatskim visokoškolskim knjižnicama nije zadovoljavajuća.

Budući da je utvrđeno da samo jedna hrvatska visokoškolska knjižnica među onima koje su sudjelovale u istraživanju samostalno nabavlja *e*-knjige, spoznaje vezane uz prvo pitanje moraju se uzeti oprezno. Također istraživanje je pokazalo da iskustva hrvatskih visokoškolskih knjižnica u radu s *e*-knjigom proizlaze iz rada s bazama podataka na koje postoji nacionalna pretplata ili iz rada s bazama i ostalim platformama koje omogućuju otvoreni pristup građi.

Ciljana su skupina bili voditelji visokoškolskih knjižnica, na čije je adrese elektroničke pošte poslan dopis s molbom za sudjelovanje u istraživanju i poveznicom na upitnik. Istraživanjem su obuhvaćene sastavnice sveučilišta u Zagrebu, Osijeku, Puli, Rijeci, Splitu, Dubrovniku i Zadru, Sveučilište Sjever i privatna sveučilišta. Upitnik je poslan na 98 adresa. Budući da, prema podacima Državnog zavoda za statistiku u Republici Hrvatskoj (Knjižnice, 2019.) djeluju 104 visokoškolske, sveučilišne i znanstvene knjižnice, može se zaključiti da je ciljani istraživački uzorak reprezentativan. Odaziv je bio nešto manji od 60 %. Na upitnik je odgovorilo 57 ispitanika, od kojih je 24 dalo potpune odgovore, dok ih je 33 odgovorilo djelomično.

Poveznica na upitnik s molbom za sudjelovanje poslana je elektronskom poštom 26. siječnja 2021. godine. Za istraživanje je korištena aplikacija LimeSurvey. Podsjetnik za sudjelovanje u istraživanju poslan je 1. veljače 2021., a upitnik je bio aktivan do 11. veljače 2021. Upitnik se sastojao od 66 pitanja, podijeljenih u tri grupe:

- nabava i upravljanje *e*-knjigama
- korištenje *e*-knjiga i
- utjecaj pandemije bolesti COVID-19 na nabavu i korištenje *e*-knjiga.

Dok su prve dvije grupe pitanja preuzete i neznatno modificirane iz upitnika razvijenog u Švedskoj, treća grupa pitanja osmišljena je za ovaj upitnik. Uz pitanja koja su korištena za analizu i komparaciju s navedenim zemljama, upitnik je sadržavao i niz dodatnih pitanja – o nakladništvu knjižnica, poduzetim projektima digitalizacije građe, radu s *online* katalozima i slično.

3.2. Rezultati provedenog istraživanja

3.2.1. Nabava i upravljanje e-knjigama

Rezultati pokazuju da 96 % knjižnica ne kupuje i/ili se samostalno ne pretplaćuje na e-knjige (slika 1). Budući da je na pitanje odgovorilo 24 ispitanika, tih 4 % odnosi se na samo jednu knjižnicu, u kojoj se 20 % godišnjeg budžeta odvaja za kupovinu i/ili pretplatu na e-knjige. Knjižnica smatra da će se taj postotak vremenom povećati.

Slika 1. Nabavna politika knjižnica s obzirom na e-knjige (%)

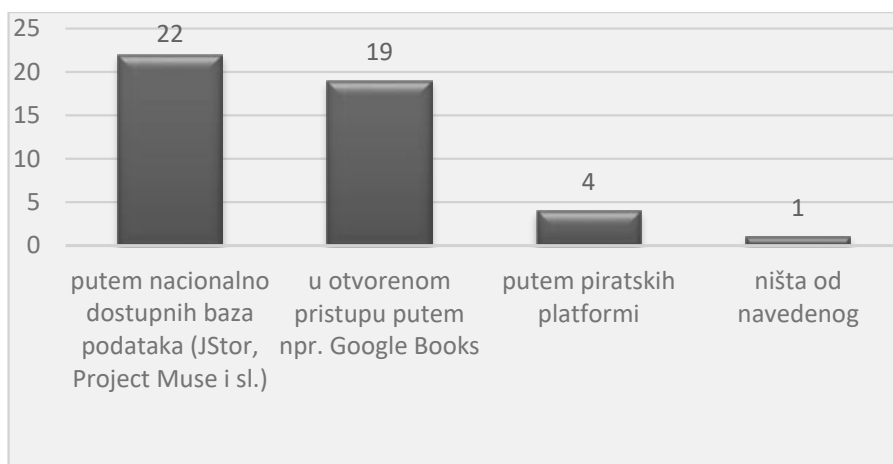
Većina e-knjiga nabavljena je od izdavača, u manjoj mjeri od knjižara ili drugih posrednika. Prilikom nabave najčešće je primijenjen PDA-model (engl. *Patron-Driven Acquisitions*), tj. odgovara se na potrebe korisnika. Kao temeljni poticaj za nabavu e-knjiga ističu se ekonomski razlozi s obzirom na to da su e-knjige jeftinije i za nabavu i za pohranu.

Sljedeće važno pitanje odnosilo se na zadovoljstvo korištenjem e-knjiga. Odgovorila je jedna knjižnica koja e-knjige kupuje. U upitniku je predstavljeno pet kriterija koji bi trebali biti zadovoljeni: neograničen pristup, preuzimanja bez DRM-zaštite, mogućnost međuknjižnične posudbe, mogućnost kupnje pojedinačnih naslova te primjerene cijene. Za navedeno pitanje dane su ordinalne mjere u rasponu od 0 – posve nezadovoljan do 10 – posve zadovoljan. Kada je riječ o nabavi e-knjiga od nakladnika, ispitanik je posve zadovoljan (10) sa svim kriterijima, osim s kriterijem preuzimanje bez DRM-zaštite, gdje je prosječna ocjena 8. Isti kriteriji korišteni su za analizu zadovoljstva u poslovanju knjižnice s bazama i agregatorima te su odgovori prikazali da je ispitanik posve zadovoljan (10) s kriterijima neograničenog pristupa, mogućnošću međuknjižnične posudbe te mo-

gućnošću kupnje pojedinačnih naslova. Nešto manje zadovoljan je (8) s preuzimanjima bez DRM-zaštite i s primjerenim cijenama.

Na pitanje o zastupljenosti *e*-knjiga na hrvatskom jeziku u zbirci također je odgovorila jedna knjižnica koja ima 18 % *e*-knjiga na hrvatskom. Kao dobavljači navedeni su Školska knjiga, UPI 2m, Mozaik knjiga i Naklada Ljevak. Knjižnica smatra da taj postotak ne zadovoljava potrebe korisnika te smatra da bi domaće izdavače trebalo poticati na izdavanje stručne literature u *e*-obliku.

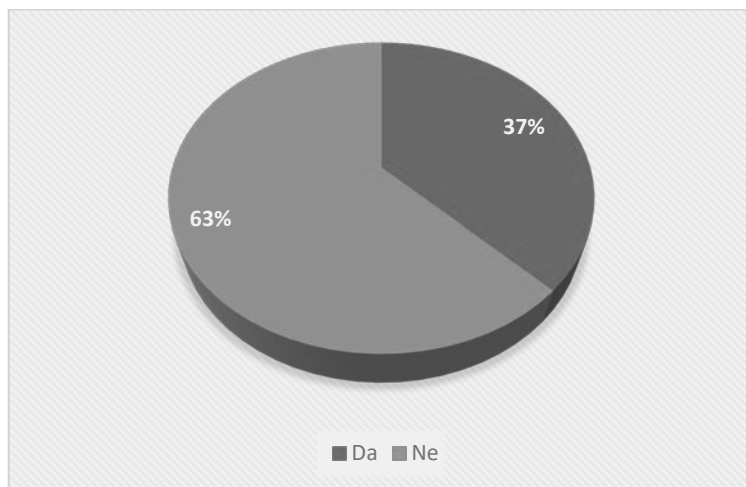
Kada je riječ o uputama knjižničara na vanjske izvore u kojima korisnici mogu pronaći *e*-knjige, najčešće ih se upućuju na nacionalno dostupne baze podataka, primjerice JStor, Project Muse i slične izvore, potom na knjige u otvorenom pristupu, ali, iznenađujuće, i na piratske mrežne stranice (slika 2).

Slika 2. Preporuke knjižničara korisnicima o dostupnosti *e*-knjiga

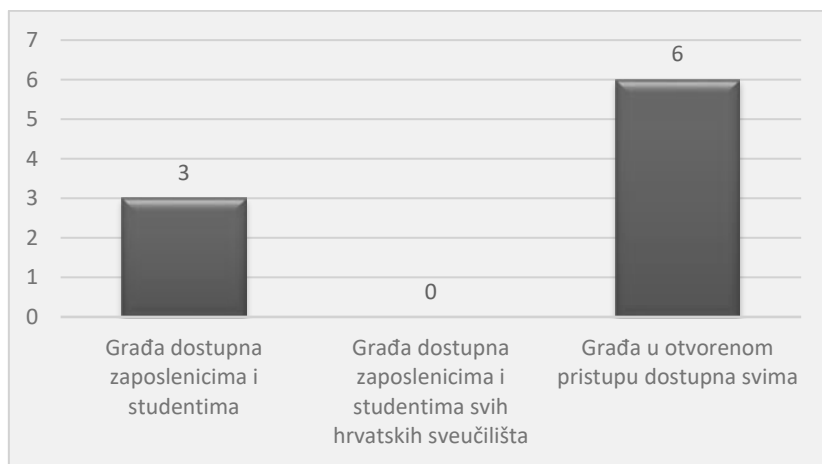
S obzirom na zastupljenost *e*-knjiga u knjižničnom katalogu, 83 % knjižnica uvrštava ih u svoj katalog ako im omogućuje pristup. Kada *e*-knjige nisu u *online* katalogu knjižnice, dostupne su preko poveznica na baze. 21 % ispitanika navodi da je uvrštavanje u *online* katalog automatizirano (primjerice poveznicom na bazu), dok knjižnice u kojima uvrštavanje u *online* katalog nije automatizirano, a ondje ih navode, *e*-knjige u *online* katalog uvrštavaju obradom.

Posljednje dvije grupe pitanja u ovoj skupini odnosile su se na digitalizaciju građe i nakladništvo knjižnice ili institucije kojoj pripada. Kada je riječ o digitalizaciji postojeće tiskane građe s ciljem očuvanja i zaštite, 63 % ispitanika navodi da građu ne digitalizira (slika 3).

Slika 3. Digitalizacija postojeće tiskane građe s ciljem očuvanja i zaštite (%)

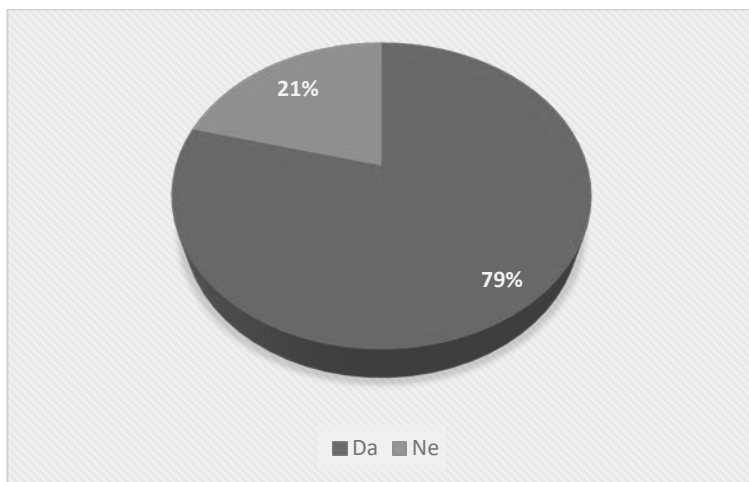
Knjižnice koje građu digitaliziraju, omogućuju pristup ili cijeloj zajednici ili vlastitim korisnicima (slika 4).

Slika 4. Dostupnost digitalizirane knjižnične građe

Ukupno 79 % ispitanika objavljuju *e*-udžbenike i/ili znanstvene monografije u vlastitoj nakladi (slika 5). *E*-udžbenici i/ili znanstvene monografije objavljuju se većinom na hrvatskom jeziku (84 %). Kada je riječ o objavljivanju na drugim jezicima, zastupljeni su engleski i talijanski. Spomenute se publikacije ili prodaju

(25 %) ili su dostupne u otvorenome pristupu (75 %). U potonjem slučaju građa je ili dostupna svima (72 %) ili lokalnim korisnicima (28 %).

Slika 5. Objavljivanje e-udžbenika i/ili znanstvenih monografija u vlastitoj sveučilišnoj / fakultetskoj nakladi (%)

Važno je još jednom istaknuti da odgovore iz poglavlja 3.1. koji se odnose na poticaje za nabavu i model nabave, zadovoljstvo korištenjem nabavljenih *e*-knjiga, rad s katalogom i zastupljenost knjiga na hrvatskom jeziku treba tumačiti krajnje oprezno jer konkretno iskustvo s kupnjom *e*-građe ima tek jedna knjižnica. Može se pretpostaviti da knjižnice koje odgovaraju na ta pitanja, iako samostalno ne nabavljaju *e*-knjige, polaze od iskustva korištenja baza podataka ili preuzimanja *e*-knjiga iz otvorenog pristupa.

3.2.2. Korištenje *e*-knjiga

Kada je riječ o korištenju, knjižnice koriste tek dvije baze podataka za pristup *e*-knjigama. Riječ je o bazama SpringerLink i bazama na platformi EBSCO. Ispitanici navode da se ne susreću s problemima prilikom njihova korištenja. Također nisu upoznati s problemima s kojima se susreću korisnici tijekom pretraživanja platformi i bazi za pristup *e*-knjigama. Postoji nekoliko ograničenja nametnutih od strane dobavljača kada je u pitanju cjelovit pristup *e*-knjigama. Riječ je o embargu na pristup recentnim publikacijama, ograničenju broja istovremenih posudbi, ograničenju broja stranica za ispis, nedostupnosti opcije kratke posudbe, nemogućnosti međuknjižničnih posudbi te ograničenja vezana uz zaštitu vlasništva (DRM). Pitanje vezano uz ograničenja postavljeno je kao ordinalno, u rasponu od 0 (bez ograničenja od strane dobavljača) do 10 (učestalo ograničenje kod poslovanja s

dobavljačima). Ispitanici smatraju da je učestalo ograničenje kod poslovanja s dobavljačima (10) vidljivo kod embarga na pristup recentnim publikacijama. Prosjek 5 vidljiv je za kriterije koji se odnose na ograničenje broja istovremenih posudbi, ograničenje broja stranica za ispis te nedostupnost opcije kratke posudbe. Prosjek 7 dan je za kriterije nemogućnosti međuknjižničnih posudbi te ograničenja veza na zaštitu intelektualnog vlasništva (DRM). Ispitanici smatraju da ograničenje koje se odnosi na broj istovremenih posudbi ima najdalekosežnije posljedice.

Dajući procjenu posudbe *e*-građe i tiskane građe ispitanici navode sljedeće:

- Otprilike 20 % posudbi odnosi se na *e*-knjige, dok se 80 % posudbi odnosi na tiskanu građu.
- Kada je riječ o kvaliteti prezentacije sadržaja (npr. loša rezolucija) u *e*-knjigama, korisnici ne nailaze na probleme.
- Također knjižničari se ne susreću s pritužbama nastavnika i/ili studenata koji smatraju da bi umjesto tiskanih knjiga trebalo koristiti *e*-knjige.
- Većina ispitanika, njih 70 %, ne navodi nikakve probleme vezane uz pristup *e*-knjigama s računala ili drugih uređaja izvan knjižnice.

Problemi koje pojedini ispitanici imaju navedeni su u tablici 1.

Tablica 1. Problemi vezani uz pristup *e*-knjigama s računala ili drugih uređaja izvan institucije (pristup od kuće, iz studentskog doma i sl.)

Problem	% odgovora
Nemogućnost trajne pohrane <i>e</i> -knjiga	13 %
Ograničen pristup	8 %
Cijena	1 %
Problemi tehničke prirode	8 %

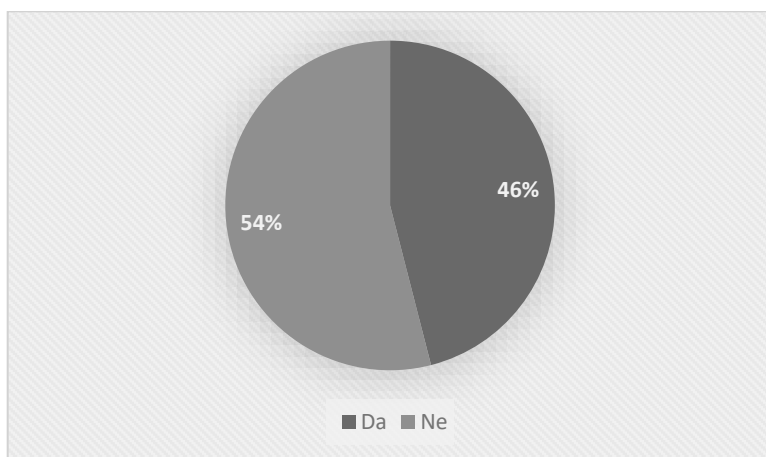
Kada su suočene s problemom, knjižnice isti rješavaju individualnim razgovorom s korisnikom, komunikacijom s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom, međuknjižničnom posudbom ili kupovinom, brigom da ne nabavljaju *e*-knjige u formatima koje korisnici ne mogu koristiti izvan knjižnice ili komunikacijom s izdavačima.

Kada je riječ o idealnom sustavu za pristup *e*-knjigama na sveučilištima, ispitanici su mišljenja da bi trebao postojati dovoljan broj pretplata na knjige za koje su zainteresirani studenti i profesori (relevantna i suvremena literatura iz struke), brz internet, jedinstveni sustav za posudbu *e*-knjiga na cijelom sveučilištu ili jedinstvena platforma, tj. sustav za poslovanje na razini cijele države koji bi omogućio posudbu *e*-knjiga uz autentifikaciju edu.hr identitetom. Također ispitanici

smatraju da bi u takvom idealnom sustavu brigu oko funkcioniranja istog trebali preuzeti informatičari, a ne knjižničari. Kada je riječ o čimbenicima koji onemogućuju realizaciju idealnog sustava, navode se poslovne politike fakulteta, nabavne politike fakulteta, financije, nepostojanje platforme, nepovezanost i nedostatak suradnje između sveučilišta, manjak radnih mjesta, različitost studijskih programa i razlike u kataloškim programskim sustavima u kojima nije moguće objedinjeno pretraživanje.

Osim mogućnosti korištenja *e*-knjiga navedenih u upitniku, ispitanici navode da se u njihovim knjižnicama koriste i *e*-knjige sastavnica sveučilišta koje su pohranjene i dostupne u repozitorijima.

Vrlo je važna spoznaja da ukupno 46 % ispitanika navodi da nastavnici studente upućuju na *e*-knjige samostalno, ne koristeći se uslugama knjižnice (slika 6). Ukupno 55 % ispitanika navodi da nastavnici studente upućuju na baze kao što su Project Gutenberg, Internet Archive i slične izvore. 90 % ispitanika navodi da nastavnici stavljaju preuzete datoteke ili poveznice na *e*-sadržaje na stranice kolegija (pr. Moodle).

Slika 6. Nastavnici studente upućuju na *e*-knjige samostalno, ne koristeći se uslugama knjižnice

Odgovori na pitanja u ovom poglavlju upućuju na zaobilaznje visokoškolskih knjižnica u sustavu posudbe i korištenja *e*-knjiga, jer su izvori istih ponajprije baze kojima se pristupa preko nacionalne pretplate, a da sami nastavnici uvelike zaobilaze knjižnične usluge kada studente upućuju na literaturu koju često samostalno pronalaze i dijele na stranicama kolegija koje predaju.

3.2.3. Utjecaj pandemije bolesti COVID-19 na nabavu i korištenje e-knjiga

Posljednjim dijelom upitnika propitivan je utjecaj pandemije bolesti COVID-19 na nabavu i korištenje e-knjiga. Tijekom pandemije bolesti COVID-19, 50 % ispitanika dobivalo je povoljnije ponude za kupnju ili pretplatu na e-knjige od strane nakladnika, agregatora, baza ili drugih dobavljača.⁶ Ponude su se odnosile na znanstvena područja agronomije, društvenih i humanističkih znanosti te u manjoj mjeri na sva znanstvena područja (8 %). Povoljnije uvjete nudio je niz dobavljača: BioOne, RSC Gold, CAB, EBSCO, Cambridge Core, Oxford University Press, De Gruyter, IGI Global, MATE d.o.o., Taylor & Francis, Project Muse, Sage, Wiley, Springer i Emerald. Od navedenih ponuda, 33 % uključivalo je neograničen pristup cjelovitim tekstovima.

Ispitanici su tijekom pandemije bolesti COVID-19 uočili veću potražnju za e-knjigama (67 %) u odnosu na prethodna razdoblja. Kada je riječ o upitima za ispitnu literaturu u e-obliku, ispitanici su imali ordinalno pitanje sa skalom od 0 (posve netočno) do 5 (posve točno). Od ukupnog broja ispitanika, 44 % smatra da je posve točno da su studenti tražili ispitnu literaturu u e-obliku, dok 25 % ispitanika smatra da je to djelomično točno. Ordinalno pitanje odnosilo se i na upite nastavnika za znanstvenom i stručnom literaturom u e-obliku, a rezultati su isti kao i u slučaju studenata – 44 % ispitanika smatra da je posve točno da su nastavnici tražili ispitnu literaturu u e-obliku, dok 25 % ispitanika smatra da je to djelomično točno. Nadalje, ispitanici su upitani posjeduje li knjižnica dovoljno e-građe da može udovoljiti zahtjevima korisnika. Najčešći odgovori su 0 – 31 % ispitanika i 1 – 38 % ispitanika.

Zaključno, 96 % ispitanika navodi da su korisnici tijekom pandemije COVID-19 virusa češće tražili literaturu vezanu uz viruse, epidemije, imunologiju i sl., ali i to da većina knjižnica nema dovoljno građe da odgovori zahtjevima korisnika.

Riječju, u razdoblju pandemije bolesti COVID-19 gotovo je tri četvrtine korisnika, bilo da je riječ o nastavnicima ili studentima, povećano tražilo e-knjige, dok je jednako toliko knjižnica zaključilo da tu građu ne posjeduje u dovoljnoj mjeri.

3.3. Analiza i usporedba s rezultatima u Švedskoj i Litvi

Temeljna spoznaja provedenog istraživanja jest da hrvatske visokoškolske knjižnice samostalno ne nabavljaju e-knjige, osim u jednom slučaju, ali imaju iskustvo njihova korištenja, bilo kroz baze, bilo kroz naslove dostupne u otvorenom pristupu. Stoga se rezultati prvog dijela upitnika, koji se odnosio na politiku nabave, moraju uzeti sa zadržkom. S obzirom na drugu (korištenje e-knjiga) i treću (utjecaj pandemije bolesti COVID-19) skupinu pitanja, takvih zadržki nema.

Sumarno, istraživanje je rezultiralo sljedećim spoznajama:

⁶ To je također zanimljiv podatak jer globalni dobavljači, s obzirom na to da kontaktiraju izravno knjižnice, upravo njih vide kao kupce svojih proizvoda.

3.3.1. Nabava i upravljanje e-knjigama

- Temeljni poticaj za nabavu e-knjiga ekonomski je – jeftinije su za nabavu i pohranu.
- Ispitanik koji nabavlja e-knjige (uglavnom od nakladnika) zadovoljan je mogućnostima neograničenog pristupa, međuknjižnične posudbe, kupnje pojedinačnih naslova te cijenama; nešto je manje zadovoljan DRM-zaštitom.
- Knjižnice su sklone e-knjige koje posjeduju uvrstiti u katalog; sljedeća je opcija poveznicom uputiti na bazu podataka.
- Knjižničari korisnike upućuju na e-knjige dostupne u bazama podataka (npr. JStor, Project Muse i sl.), na knjige u otvorenom pristupu, ali i na piratske mrežne stranice.
- Hrvatske visokoškolske knjižnice uglavnom ne digitaliziraju tiskanu građu koju posjeduju.
- Knjižnice se u velikom broju bave nakladničkim projektima.

3.3.2. Korištenje e-knjiga

- Za pristup e-knjigama u vrijeme istraživanja korištene su baze Springer-Link i baze na platformi EBSCO.
- Knjižnice nisu upoznate s problemima u radu s tim bazama.
- Baze nameću ograničenja među kojima knjižnice ističu embargo na pristup recentnim publikacijama, nemogućnost međuknjižničnih posudbi⁷ i ograničenja vezana za zaštitu vlasništva (DRM).
- Knjižnice smatraju da korisnici (nastavnici i studenti) nemaju većih problema pri korištenju e-knjiga, ističe se nemogućnost njihove trajne pohrane.
- Navodi se da korisnici i dalje najčešće posuđuju tiskane knjige (80 %) i ne iznose zahtjeve da bi iste trebalo zamijeniti e-knjigama.
- Knjižnice smatraju da ih nastavnici često zaobilaze kada studente upućuju na e-knjige (46 %), stavljajući datoteke ili poveznice na e-sadržaje na stranice kolegija (npr. Moodle).

⁷ Nemogućnost međuknjižnične posudbe često se spominje kao ograničenje koje očitju prednost lakšeg dijeljenja digitalne građe pretvara u golemi nedostatak. S. Konjević u nedavno objavljenom radu pokazuje da međuknjižnična posudba unazad 10-ak godina pada, iako bi zbog tehnološkog razvoja mogla rasti. Razloge između ostalog vidi u povećanju sadržaja u otvorenom pristupu i projektima digitalizacije koji korisnicima omogućuju da građu pronalaze samostalno, ali i u restrikcijama koje nameću licencni ugovori. Cf. Konjević, 2020: 195–200.

3.3.3. Utjecaj pandemije bolesti COVID-19 na nabavu i korištenje e-knjiga

- Potražnja se za e-knjigama uslijed utjecaja pandemije bolesti COVID-19 povećala.
- Knjižnice nemaju dovoljno e-knjiga da bi zadovoljile povećanu potražnju.
- Potražnja za literaturom vezanom uz viruse, epidemije i sl. također se povećala, knjižnice procjenjuju da ni takve literature nemaju dovoljno.

S obzirom na tumačenje rezultata vrijedi izdvojiti izostanak iskustva s kupnjom e-knjiga od agregatora ili izravno od nakladnika, oslanjanje na baze podataka koje nisu primarno baze e-knjiga nego časopisa, gubljenje dijela suvereniteta knjižnice, koji uslijed aplikacije DRM-zaštite i ostalih ograničenja prelazi na dobavljače (u ovom slučaju baze podataka), dominaciju tiskane knjige u posudbama i njezinu percepciju kao poželjnijeg medija i naposljetku zaobilaznje usluga knjižnice od samih nastavnika.

Ako, s obzirom na važnije pokazatelje, rezultate ovog istraživanja usporedimo sa švedskim i litvanskim istraživanjima, uočavamo niz sličnosti (tablica 2). U svim trima zemljama engleski je dominantni jezik e-knjige, percipirani problemi slični su, dok su poticaji za nabavu u Hrvatskoj i Litvi ekonomske, a u Švedskoj uglavnom tehnološke naravi. Velika je razlika u odnosu na dobavljače.

Tablica 2. Usporedba rezultata istraživanja u Hrvatskoj, Švedskoj i Litvi

	Hrvatska	Švedska	Litva
Najvažniji dobavljač	nije primjenjivo (jedna knjižnica kupuje e-knjige)	Agregatori	eLABA konzorciji
Modeli nabave	nije primjenjivo	trajna kupnja	pretplata; trajna kupnja
Poticaji za nabavu	ekonomski (manja cijena nabave i pohrane)	dostupnost i jednostavnost pristupa; poslovanja u skladu s tehnološkim razvojem	ekonomski; potrebe studenata
Dominantni jezik e-knjiga	engleski	engleski	engleski
Percipirani problemi	DRM-zaštita; embargo na nova izdanja; nemogućnost međuknjižnične posudbe	DRM-zaštita; nemogućnost međuknjižnične posudbe; nenajavljeno uklanjanje naslova iz zbirke; embargo na nova izdanja; nemogućnost istodobnih posudbi knjige	DRM-zaštita; nemogućnost međuknjižnične posudbe; nenajavljeno uklanjanje naslova iz zbirke; nemogućnost istodobnih posudbi knjige

Idealni sustav posudbe *e*-knjige u visokoškolskim knjižnicama, kao i percipirane prepreke ostvarenju tog sustava također otkrivaju sličnosti i razlike (tablica 3).

Tablica 3. Usporedba percipiranog idealnoga sustava posudbe *e*-knjige u Hrvatskoj, Švedskoj i Litvi

	Hrvatska	Švedska i Litva
Komponente idealnoga sustava posudbe <i>e</i> -knjige	<ul style="list-style-type: none"> - odgovarajuća pretplata na relevantne i suvremene <i>e</i>-knjige - brz internet - dostupnost svih <i>e</i>-knjiga na jedinstvenoj platformi - veća uloga informatičara umjesto knjižničara 	<ul style="list-style-type: none"> - dostupnost svih <i>e</i>-knjiga na jedinstvenoj platformi - uklanjanje DRM-ograničenja - neograničeno korištenje građe
Prepreke realizaciji takvog sustava	<ul style="list-style-type: none"> - poslovne i nabavne politike fakulteta, - nedostatne financije i manjak radnih mjesta - nepovezanost i nedostatak suradnje među sveučilištima - različitost studijskih programa - razlike u kataloškim programskim sustavima u kojima nije moguće objedinjeno pretraživanje 	<ul style="list-style-type: none"> - profit nakladnika i agregatora - nemogućnost ujednačavanja tehnoloških rješenja za distribuciju - birokratska ograničenja u postupcima javne nabave (Litva)

Zajednički percipirani problemi proizlaze iz nesustavnosti i neujednačenosti tehnoloških rješenja za upravljanje *e*-knjigama, a kao rješenje svugdje se vidi dostupnost svih *e*-knjiga na jednoj jedinstvenoj platformi. Hrvatske visokoškolske knjižnice, za razliku od onih u Švedskoj i Litvi, problem vide i u nedostatno izgrađenoj knjižničnoj infrastrukturi, u strukturi zaposlenika, kao i u odnosu institucija uz koje djeluju prema njima.

3.4. Diskusija i zaključak

Među važnijim spoznajama proisteklima iz analize rezultata već su istaknuta dva fenomena čije detaljnije tumačenje može rasvijetliti razloge spore integracije *e*-knjiga u hrvatske visokoškolske knjižnice. Riječ je, prvo, o odsutnosti trajne kupnje *e*-knjiga za zbirku uz jednu jedinu iznimku (podsjetimo, u Švedskoj i Litvi to je uobičajena praksa) i drugo, o smanjivanju uloge knjižnica, i kada je riječ o nabavi i organizaciji (pri čemu, npr., baze podataka nameću svoje – restriktivne

uvjete) i kada je riječ o korisnicima (pri čemu, npr., nastavnici sami pohranjuju literaturu na mrežne stranice kolegija).

Za objašnjenje prvog fenomena može se navesti barem pet razloga: a) izgradnja zbirke *e*-knjiga dugotrajan je proces popraćen brojnim otegotnim okolnostima, b) *e*-monografija ili *e*-udžbenik još uvijek nisu pozicionirani u odnosu na tiskanu knjigu, što se odražava i na sve vidove daljnjeg korištenja, c) iskustvo pretplate na baze, tj. mogućnost pristupa ponuđenom sadržaju, a ne sustavna i ciljana izgradnja zbirke, ne rezultira očekivanim ishodima, d) svaki agregator ili drugi distributer *e*-knjiga ima svoje uvjete i tehnologije isporuke i e) u slučaju *e*-sadržaja pojavljuju se novi i neriješeni problemi vezani uz autorska prava i intelektualno vlasništvo.

U drugom slučaju postoje još barem dva dodatna aspekta: f) uloga IT-tvrtki i g) problem jezika *e*-knjiga potrebnih za visokoškolsko obrazovanje.

a) Dugotrajnost gradnje zbirke. Izgradnja funkcionalne zbirke *e*-knjiga dugotrajan je i angažirajući posao koji nadmašuje mogućnosti pojedine visokoškolske knjižnice. M. Strothmann i K. Rupp-Serrano (2020) analizirale su nabavu građe za knjižnicu Sveučilišta u Oklahomi temeljenu na modelu dokazanog izbora (engl. *evidence-based selection* – EBS) iz jedne od Elsevierovih zbirki. Model je novija inačica PDA-modela. Korisnici imaju priliku služiti se građom iz neke zbirke, a kada se tijekom ugovorom specificiranog vremena skupe dokazi o korištenju jedinica građe, oni služe knjižnici za informiranu odluku o nabavi. Model time spaja korisničku i knjižničarsku komponentu izgradnje zbirke koje nisu i ne moraju biti jednake: korisniku je najčešće važan pristup informaciji, a knjižničaru izgradnja cjelovite i sustavne zbirke (ibid.: 17). Međutim, ugovor između Elseviera i knjižnice Sveučilišta u Oklahomi trajao je punih pet godina (2013. – 2018.), što je bilo razdoblje predviđeno za prikupljanje podataka o posudbi i susljednu izgradnju nabavne politike te same zbirke. Razvidno je da učinkovita primjena modela podrazumijeva godine praćenja uz nužnu voljnost nakladnika i knjižnice za sudjelovanjem u takvom eksperimentu.

b) Odnos tiskane i *e*-knjige. Niti sama *e*-monografija ili *e*-udžbenik, bilo kao artefakt, bilo kao iskustvo korištenja (kako u kognitivnom tako i u ergonomskom smislu) (cf. Mangan and van der Weel, 2016), nisu pozicionirani u odnosu na tiskanu monografiju, što se odražava na daljnje korištenje, uključujući knjižničnu nabavu, obradu i posudbu. Komentirajući kriterije D. J. Watersa o tome kako bi „akademska monografija budućnosti“ trebala izgledati, i podrazumijevajući da je to „*e*-monografija u otvorenom pristupu“, P. Spence (2018: 465) ističe sljedeća obilježja: potpuno je interaktivna, pretraživa *online*, uključuje primarne i sekundarne izvore,⁸ moguće ju je nadograditi, konvergentna je u odnosu na različite medije za čitanje i sl. Usto, ona je recenzirana, uklopljena u postojeće akademske obrasce (kada je, npr., riječ o napredovanju, izborima i sl.), a usto je i predmet

⁸ Kriterij koji korespondira modelu Darntonove piramide.

koji pripada nakladnicima i čitateljima, prema tome prilagodljiva je postojećim marketinškim i distribucijskim modelima. Pet godina od postavljanja tih kriterija može se samo zaključiti da, kada je riječ o *e*-monografijama s kojima se susreću visokoškolske knjižnice, često niti jedan od njih nije zadovoljen.

U tom kontekstu valja spomenuti i mišljenje da tiskana knjiga svoju opstojnost zahvaljuje ne samo funkcionalnoj nego i simboličkoj i kulturološkoj vrijednosti (cf. Kovač, 2008: 41). Usto, kako je navedeno u poglavlju 2.2., *e*-sadržaji u bilo kojem obliku još su uvijek inferiorni kada je riječ o usredotočenom čitanju, a sve te spoznaje zasigurno utječu na oprez knjižničara kada je riječ o *e*-monografijama i *e*-udžbenicima.

c) Izgradnja ciljane i cjelovite zbirke *e*-knjiga. Pretplata na baze ne omogućuje ciljanu izgradnju cjelovite zbirke potrebne, primjerice, za studij informacijskih znanosti, niti tome može pripomoći skupljanje gdje koje *e*-knjige u otvorenom pristupu. M. Bhaskar (2018) zorno je pokazao da korisnika može zadovoljiti jedino cjelovita i pomno probrana i uređena zbirka koja kombinira strojni i ljudski čimbenik pri odabiru sadržaja. Za takvu zbirku knjižnica bi se morala moći osloniti na dobavljača koji bi bio u stanju reagirati na njezine zahtjeve za građom. Usto, sva bi građa morala biti dostupna kroz uređenu, pretraživu i cjelovitu bazu dostupnu na jedinstvenoj platformi. Iskustvo rada s bazama kroz pretplatu pri kojoj brojni potrebni sadržaji nedostaju nije primjeren motiv za promišljanje takve osmišljene i cjelovite zbirke.

d) Tehnologije i poslovne politike dobavljača. Grupa autora dosad najtemeljitijeg objavljenog istraživanja o položaju *e*-knjige na nekom europskom tržištu također navodi niz problema s kojima se knjižnice suočavaju pri potencijalnom formiranju nabavne politike za *e*-knjige (cf. Bergström et al., 2017: 160–161). Ponajprije, nabavna bi politika, kao takva, morala biti jedinstvena za svu građu, no u praksi ona postoji za tiskanu građu, a elektroničkoj se, zbog niza nesigurnosti, pristupa donekle usputno. Te su nesigurnosti vezane uz različite formate u kojima građa dolazi (navodi se do 27 različitih formata), pri čemu nakladnici i distributeri štite formate onemogućujući daljnju manipulaciju građom. Drugim riječima, građa je vezana uz specifičnu platformu ili specifični *e*-čitač. Česte promjene tehnologije u tom kontekstu podrazumijevaju česte i nesigurne investicije. Stari formati mogu postati neupotrebljivi, a dotok tehnoloških inovacija podrazumijeva stalno stručno usavršavanje i knjižničnog osoblja i korisnika, što opet utječe i na vrijeme i na troškove. Otegotna je okolnost i nesigurnost oko konačnih troškova jer osim inicijalne kupnje postoje troškovi održavanja, godišnje naknade i sl. Uobičajene, često spominjane (cf. ibid.: 163-164) i ovim istraživanjem također evidentirane prepreke pri nabavi *e*-knjiga jesu razdoblje embarga (nakladnik *e*-knjigu objavljuje s vremenskim odmakom da bi zaštitio prodaju tiskane knjige), barijere koje pred korisnika stavlja DRM-zaštita, zabrana ili ograničenja međuknjižnične posudbe i slično. Drugim riječima, proizlazi da su percipirane opasnosti bitno veće

od dobiti koje *e*-knjiga donosi te se knjižnice, bez potpore osnivača ili druge mjerodavne institucije ne odlučuju na iskorak u smjeru nabave *e*-udžbenika i monografija.

e) Autorska prava i prava intelektualnog vlasništva. Poseban problem povezan s korištenjem *e*-knjiga u knjižnicama odnosi se na autorska prava. S jedne strane cijeli je proces dodatno složen jer njihovo korištenje nije definirano samo postojećim zakonima o autorskim pravima nego i licencom, tj. ugovorom o uvjetima pristupa, pohrane, posudbe i sl. Licence su postale golem administrativni i pravni teret jer ih knjižnice s integriranim *e*-knjigama potpisuju na stotine (cf. *ibid.*). S druge strane, digitalna knjiga povećala je mogućnosti bilo nesvjesnih bilo (polu) svjesnih povreda autorskog prava i intelektualnog vlasništva. U svakodnevnom poslovanju knjižničar katkad ne može provjeriti je li neka knjiga na nekoj mrežnoj stranici legalno ili ilegalno, iako bi, poradi profesionalne savjesti i informiranosti morao pretpostaviti i provjeriti svaki slučaj koji se, primjerice, pojavi na archive.org, i nikada ne slati korisnika, primjerice, na sci-hub. Nažalost, ako knjižničar zna da upućuje korisnika na piratske stranice (podsjećamo da je ovo istraživanje ukazalo na takvu praksu), on je aktivni dionik lanca kršenja autorskih prava.

f) Negativna uloga IT-tvrtki. Negativna uloga IT-tvrtki ponajprije se očituje u nizu restrikcija pri nabavi i organizaciji građe na koje knjižnice nisu naviknule. Može se reći da agregatori i drugi dobavljači *e*-knjiga na sebe preuzimaju dio odluka i suvereniteta koji su prije imale knjižnice, a koji se očituje u tome da one više nisu u potpunom posjedu kupljene knjige jer s njom ne mogu činiti što žele, primjerice posuditi je korisniku neke druge knjižnice. U takvom je kontekstu otpor knjižnica razumljiv. S aspekta knjižničkog poslovanja, postoji još jedan negativan aspekt prouzročen IT-tehnologijama, a to je mogućnost da korisnik zaobiđe knjižnicu kao posrednika. Ta je tvrdnja potkrijepljena spoznajama iz istraživanja gdje nastavnici samostalno „nabavljaju“ literaturu koju „pohranjuju“ na mrežnim stranicama kolegija. Praksa nije nova, u kontekstu *e*-knjige mnogo je pisano o izbacivanju tradicionalnih posrednika, poput nakladnika i knjižara iz lanca opskrbe i proizvodnje knjige – i posve je očekivano da će se ona odraziti i na knjižnice.

g) Dominacija engleskog jezika. Engleski je dominantni jezik znanstvene komunikacije i nakladništva općenito, a o razlozima njegove dominacije u tim područjima opširno su pisali P. Richardson i G. Taylor (cf. 2008: 1–3). Nije potrebno posebno dokazivati da agregatori i drugi dobavljači *e*-knjiga većinu sadržaja nude na engleskom jeziku. Međutim građa visokoškolskih knjižnica nije namijenjena samo istraživačima već i studentima kojima bi ispitna literatura trebala biti dostupna na hrvatskom jeziku. Dapače, obavezna i izborna literatura morale bi biti prioritet prilikom nabave jer su to najkorištenije jedinice građe. Ako takve *e*-knjige i *e*-udžbenici na hrvatskom nisu dostupni, knjižnica također nema odgovarajući motiv za trajnu kupnju.

4. Zaključak

Integracija *e*-knjiga u fond visokoškolskih knjižnica aktualno je i izazovno pitanje s nekoliko motrišta koja smo nastojali pojasniti na temelju dosadašnjih teorijskih spoznaja i rezultata provedenih istraživanja. Pretpostavku o slaboj zastupljenosti *e*-knjige u hrvatskim visokoškolskim knjižnicama potvrdilo je provedeno istraživanje čiji su rezultati bili poticaj za zaključivanje o razlozima takva stanja i mogućim iskoracima. Mišljenje je autorâ ovoga rada da bi odgovarajuće adresiranje navedenih problema ubrzalo integraciju *e*-knjiga u zbirke hrvatskih visokoškolskih knjižnica. Budući da se čini kako pretplata na baze nije optimalno rješenje za ciljanu izgradnju cjelovite zbirke *e*-knjiga potrebnih nekoj visokoškolskoj ustanovi, nameće se potreba osmišljavanja učinkovitog modela trajne kupnje *e*-knjiga za zbirku, kao što je slučaj u Švedskoj i djelomično u Litvi. Litvansku situaciju, u kojoj postoji konzorcij koji posreduje između knjižnica i nakladnika smatramo primjerom dobre prakse koji se može primijeniti i u Hrvatskoj. Ključnim se pritom čini osigurati potpunu suverenost knjižnice nad kupljenom *e*-knjigom, koja u knjižničnoj zbirci neće biti strano tijelo s posebnim katalozima i oblicima pristupa i posudbe, već će biti tek jedna jedinica građe. Samo tada moći će se govoriti o potpunoj integraciji *e*-knjiga u zbirke visokoškolskih knjižnica.

LITERATURA

- Armstrong C. J. and R. Lonsdale (1998). *The publishing of electronic scholarly monographs and textbooks*. [citirano: 2021–12–10]. Dostupno na: <http://www.ukoln.ac.uk/dlis/models/studies/elec-pub/elec-pub.htm>
- Badurina, B. i H. Serdarušić (2015). Percepcija *e*-knjige studenata u Hrvatskoj. *Libellarium* 8(2), 65–80.
- Barom, S. N. (2015). *Words onscreen: the fate of reading in a digital world*. Oxford University Press.
- Bergström et al. (2017). Bergström, A., L. Å. Höglund, E. Macevičiute, S. K. Nilsson, B. Waltin and T. Wilson. *Books on screens: players in the Swedish e-book market*. Nordicom. [citirano: 2021–10–15]. Dostupno na <https://www.nordicom.gu.se/en/publications/books-screens>
- Bhaskar, M. (2018). *Umijeće izbora u svijetu preobilja: o odabiru i skrbi*. Zagreb; Osijek: Naklada Ljevak: Filozofski fakultet u Osijeku.
- Darnton, R. A. (1999). *Historian of books, lost and found in cyberspace*. [citirano: 2021–12–12]. Dostupno na: <https://www.chronicle.com/article/a-historian-of-books-lost-and-found-in-cyberspace/>

- Deegan, M. (2017). *The academic book and the future project report: a report to the AHRC and the British Library*. London. [citirano: 2022–02–01]. Dostupno na: <https://academicbookfuture.org/end-of-project-reports-2/>
- Frandsen, T. F. and K. M. Sørensen (2020). The perceived value of the academic library: a systematic review. *Information Research*, 25(4). [citirano: 2021–12–12]. Dostupno na: <http://InformationR.net/ir/25-4/paper874.html>
- Gašo, G., S. Faletar Tanacković i M. Mičunović (2015). Uloga suvremenih visokoškolskih knjižnica: istraživanje o stavovima i iskustvima diplomskih studenata u društvenim i humanističkim znanostima. *Libellarium* 8(2), 81–108.
- Jubb M. (2017). *Academic books and their futures: a report to the AHRC and the British Library*. London. [citirano: 2022–02–01]. Dostupno na: <https://academicbookfuture.org/end-of-project-reports-2/>
- Knjižnice (2019). Državni zavod za statistiku. [citirano: 2021–01–17]. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/08-03-01_01_2020.htm
- Konjević, S. (2020). Međuknjižnična posudba u eri digitalne dostupnosti znanstvenih informacija. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63(1/2), 185–208.
- Kovač, M. (2008). *Never mind the web, here comes the book*. Oxford: Chandos Publishing.
- Macevičiute, E. i M. Borg (2013). The current situation of e-books in academic and public libraries in Sweden. *Libellarium* 6(1/2), 13–28. [citirano: 2021–10–07]. Dostupno na: <http://www.libellarium.org/index.php/libellarium/article/view/181>
- Macevičiute et al. (2014). Macevičiute, E., M. Borg, R. Kuzminiene and K. Konrad. The acquisition of e-books in the libraries of the Swedish higher education institutions. *Information Research*, 19(2). [citirano: 2021–12–12]. Dostupno na: <http://www.informationr.net/ir/19-2/paper620.html#.YgoapO7R-3I>
- Macevičiute et al. (2017). Macevičiute, E., T. D. Wilson, A. Gudinavičius and A. Šuminas. E-books in academic libraries: results of a survey carried out in Sweden and Lithuania. *Information Research*, 22(3). [citirano: 2021–12–12]. Dostupno na: <http://InformationR.net/ir/22-3/paper762.html>
- Mangen, A. and A. van der Weel (2016). The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research. *Literacy* 50(3), 116–124.
- Morka and Gatti (2021). *Academic libraries and Open Access books in Europe: a landscape study*. [citirano: 2022–02–01]. Dostupno na: <https://copim.pubpub.org/academic-libraries-and-open-access-books-in-europe-a-landscape-study>
- Richardson, P. and G. Taylor (2008). *A guide to the UK publishing industry*. The Publishers Association.
- Spence, P. (2018). The academic book and its digital dilemmas. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 24(5), 458–476.

- Stavangerska deklaracija (2019). [citirano: 2022-02-01]. Dostupno na: <https://eread-cost.eu/stavanger-declaration/>
- Strothmann, M. and K. Rupp-Serrano (2020). A comparative analysis of evidence-based selection, professional selection, and selection by approval plan. *Library Resources & Technical Services*, 64(1), 15–25.
- Thompson, J. B. (2005). *Books in the digital age: the transformation of academic and higher education publishing in Britain and the United States*. Cambridge: Polity Press.
- Vasileiou M., J. Rowley and R. Hartley (2012). The e-book management framework: the management of e-books in academic libraries and its challenges. *Library and Information Science Research* 34, 282–291.
- Velagić et al. (2017). Velagić, Z., T. Jakopec, F. Pehar i J. Selthofer. *Elektroničko nakladništvo?* Zagreb: Naklada Ljevak.
- Walters, W. (2014). E-books in academic libraries: challenges for sharing and use. *Journal of Librarianship and Information Science* 46, 85–95.
- Waters D. J. (2016). *Monograph publishing in the digital age*. [citirano: 2022-02-01]. Dostupno na: <https://mellon.org/shared-experiences-blog/monograph-publishing-digital-age/>
- Wells, D. and A. Sallenbach (2015). Books and ebooks in an academic library. *Australian Library Journal*, 64(3), 168–179.
- Wilson et al. (2019). Wilson, K., C. Neylon, L. Montgomery and C.-K. Huang (2019). Access to academic libraries: an indicator of openness. *Information Research* 24(1). [citirano: 2021-12-12]. Dostupno na: <http://InformationR.net/ir/24-1/paper809.html>
- Zimmerman N. (2011). E-readers in an academic library setting. *Library Hi Tech* 29, 91–108.